

УДК 343.13:341.171

DOI [https://doi.org/10.36919/3041-1149\(Print\)14.2026.233-239](https://doi.org/10.36919/3041-1149(Print)14.2026.233-239)**О. М. Бодунова,**

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри правничої лінгвістики,

Державний податковий університет

email: olesalasuk@gmail.com

ORCID 0000-0001-9179-5985;

І. В. Грицюк,

кандидат юридичних наук, професор,

професор кафедри кримінального права та процесу,

Державний податковий університет

email: nnipravo@ukr.net

ORCID 0000-0003-2253-4057

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

THE IMPACT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES ON THE USE OF PROCEDURAL COERCIVE MEASURES IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-правових методів. За допомогою діалектичного методу визначено особливості трансформації інституту процесуального примусу в умовах європейської інтеграції; системно-структурного – встановлено місце відповідних заходів у механізмі кримінального провадження; формально-юридичного – проаналізовано положення кримінального процесуального законодавства; порівняльно-правового – зіставлено національні підходи з європейськими стандартами застосування процесуального примусу.

Встановлено, що євроінтеграційні процеси зумовлюють посилення вимог до законності, необхідності, обґрунтованості та пропорційності обмеження прав особи. Особливу увагу приділено триманню під вартою, заставі та арешту майна як заходам, що передбачають істотне втручання в права людини. Обґрунтовано, що під час застосування тримання під вартою мають бути доведені конкретні процесуальні ризики та неможливість їхнього усунення більш м'яким заходом; розмір застави повинен визначатися з урахуванням майнового стану особи; арешт майна – відповідати меті та відповідному обсягу обмеження права власності.

Доведено потребу в посиленні судового контролю та індивідуального оцінювання підстав застосування й продовження заходів процесуального примусу. Запропоновано конкретизувати в КПК України критерії оцінювання пропорційності процесуального примусу та вимоги до мотивування неможливості застосування менш обтяжливих заходів.

Акцентовано увагу на потребі в удосконаленні практики застосування заходів процесуального примусу з урахуванням європейських підходів до забезпечення балансу між публічними інтересами кримінального провадження та недопущенням надмірного втручання в права та свободи особи.

Наголошено, що наближення національного кримінального процесуального законодавства до європейських стандартів має передбачати не лише формальну адаптацію правових норм, а й трансформацію правозастосовної практики в напрямі забезпечення належного балансу між досягненням завдань кримінального провадження та мінімально необхідним втручанням у права й свободи особи.

Ключові слова: європейська інтеграція, кримінальне провадження, кримінальний процес, Кримінальний процесуальний кодекс України, заходи процесуального примусу, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, процесуальні гарантії, права людини, судовий контроль, стандарти Європейського суду з прав людини, Європейська конвенція з прав людини.

The purpose of the article is a comprehensive study of the impact of European integration processes on the legal regulation and practice of applying procedural coercion measures in criminal proceedings in Ukraine, as well as identifying areas for improving national legislation taking into account European standards for the protection of human rights.

The methodological basis of the study is a set of general scientific and special legal methods. Using the dialectical method, the features of the transformation of the institute of procedural coercion in the context of European integration are determined; the system-structural method - the place of relevant measures in the mechanism of criminal proceedings is established; the formal-legal method - the provisions of criminal procedural legislation are analyzed; the comparative law method - national approaches are compared with European standards for the application of procedural coercion.

It is established that European integration processes lead to increased requirements for the legality, necessity, justification and proportionality of restrictions on the rights of the individual. Particular attention is paid to detention, bail and seizure of property as measures that involve significant interference with human rights. It is substantiated that when applying detention, specific procedural risks and the impossibility of eliminating them by a milder measure must be proven; the amount of bail must be determined taking into account the property status of the person; the seizure of property must correspond to the purpose and the necessary scope of the restriction of the right to property.

The need for strengthening judicial control and individual assessment of the grounds for the application and continuation of measures of procedural coercion is proven. It is proposed to specify in the Criminal Procedure Code of Ukraine the criteria for assessing the proportionality of procedural coercion and the requirements for motivating the impossibility of applying less onerous measures.

Attention is focused on the need to improve the practice of applying procedural coercion measures, taking into account European approaches to ensuring a balance between the public interests of criminal proceedings and preventing excessive interference with the rights and freedoms of the individual.

It is emphasized that the approximation of national criminal procedural legislation to European standards should provide not only for the formal adaptation of legal norms, but also for the transformation of law enforcement practice in the direction of ensuring the proper balance between achieving the objectives of criminal proceedings and the minimum necessary interference with the rights and freedoms of the person.

Key words: European integration, criminal proceedings, criminal process, Criminal Procedure Code, measures of procedural coercion, measures to ensure criminal proceedings, preventive measures, procedural guarantees, human rights, judicial control, standards of the European Court of Human Rights, European Convention on Human Rights.

Постановка проблеми. Дослідження впливу євроінтеграційних процесів на застосування заходів процесуального примусу в кримінальному провадженні України набуває особливого значення в контексті потреби в забезпеченні належного балансу між ефективністю кримінального судочинства та гарантуванням основоположних прав і свобод людини. Заходи процесуального примусу є вагомим інструментом досягнення завдань кримінального провадження, однак їхнє застосування безпосередньо пов'язане з обмеженням права на свободу й особисту недоторканність, права власності, свободи пересування, недоторканності приватного життя та інших прав особи. Саме тому допустимість державного примусу не може визначатися виключно формальною наявністю передбачених законом підстав, а потребує оцінювання його необхідності, обґрунтованості та співмірності поставленій процесуальній меті.

Євроінтеграційний курс України надає цій проблематиці нового змісту. Наближення національної правової системи до європейського правового простору передбачає не лише вдосконалення нормативного регулювання кримінального провадження, а й поступову трансформацію підходів

до допустимих меж втручання держави в права людини. У цьому контексті особливого значення набувають принципи законності, необхідності та пропорційності процесуального примусу, індивідуалізації його застосування, пріоритетності менш обтяжливих заходів, належного мотивування процесуальних рішень та ефективного судового контролю.

Особливої актуальності зазначені питання набувають в умовах воєнного стану, коли потреба в оперативному реагуванні на кримінальні правопорушення та безпекові загрози об'єктивно посилює роль примусових механізмів у кримінальному провадженні. Водночас надзвичайні обставини не усувають потреби в забезпеченні основоположних процесуальних гарантій і не повинні призводити до автоматичного застосування найбільш суворих обмежень. Тримання під вартою, застава, домашній арешт, арешт майна та інші заходи мають застосовуватися з урахуванням конкретних обставин провадження, реальності процесуальних ризиків і можливості досягнення відповідної мети менш обтяжливими засобами.

Отже, сучасний етап європейської інтеграції України актуалізує потребу в переосмисленні інституту процесуального примусу не лише з позиції його функціонального призначення, а передусім крізь призму європейських стандартів захисту прав людини. Це обумовлює потребу в комплексному дослідженні відповідності національного механізму застосування заходів процесуального примусу таким стандартам, виявленні наявних нормативних і правозастосовних проблем та визначенні напрямів подальшого вдосконалення КПК України.

Метою статті є дослідження впливу євроінтеграційних процесів на правове регулювання та практику застосування заходів процесуального примусу в кримінальному провадженні України, визначення ступеня відповідності національного кримінального процесуального законодавства європейським стандартам забезпечення прав і свобод людини, а також обґрунтування напрямів його подальшого вдосконалення з урахуванням принципів законності, необхідності, пропорційності та ефективного судового контролю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему застосування примусових заходів у кримінальному провадженні досліджували І. В. Вегера-Іжевська, М. В. Гузела, В. П. Зайцев, І. О. Крицька, О. В. Лазуков, В. В. Назаров, А. Є. Руденко, А. Г. Тузов тощо.

Незважаючи на значну увагу науковців до проблематики застосування заходів процесуального примусу в кримінальному провадженні, низка питань залишається недостатньо дослідженою з огляду на сучасний євроінтеграційний курс України. Більшість наукових праць зосереджена переважно на правовій природі, підставах, умовах і процесуальному порядку застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження та запобіжних заходів, тоді як їхнє комплексне переосмислення крізь призму актуальних стандартів Європейського Союзу не отримало належного розвитку. Потребує подальшого дослідження співвідношення національної моделі процесуального примусу зі стандартами законності, необхідності та пропорційності втручання в права особи, а також вимогами щодо ефективності судового контролю та належного обґрунтування застосування відповідних заходів. Окремої уваги потребує визначення напрямів адаптації положень КПК України до *acquis* ЄС із чітким розмежуванням стандартів права Європейського Союзу та правових позицій Європейського суду з прав людини, сформованих на підставі Європейської конвенції з прав людини. Недостатньо розробленим залишається й питання формування системного механізму оцінювання пропорційності процесуального примусу, який би передбачав установлення легітимної мети втручання, його необхідності за конкретних обставин кримінального провадження, можливості застосування менш обтяжливого заходу та співмірності обмеження прав особи із процесуальною метою, що має бути досягнута. Саме вирішення зазначених питань визначає спрямованість цього дослідження та створює підґрунтя для вироблення пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Застосування процесуального заходу, пов'язаного з обмеженням прав і свобод особи, не завжди обумовлюється попередньою протиправною поведінкою учасника кримінального провадження. Окремі заходи мають превентивне призначення й можуть застосовуватися за наявності конкретних, належно підтверджених ризиків того, що особа переховуватиметься від органу досудового розслідування чи суду, перешкоджатиме

кримінальному провадженню, незаконно впливатиме на його учасників, знищуватиме або приховуватиме докази чи вчинить інші передбачені законом дії.

Тому правомірність будь-якого процесуального втручання повинна оцінюватися за сукупністю взаємопов'язаних критеріїв.

По-перше, захід має ґрунтуватися на чіткій, доступній і передбачуваній нормі кримінального процесуального закону, яка визначає його підстави, межі, строк, компетентного суб'єкта та порядок застосування.

По-друге, втручання повинно переслідувати конкретну легітимну процесуальну мету, а не мати прихований каральний характер.

По-третє, варто встановити фактичну потребу в застосуванні заходу, тобто наявність конкретних обставин або доведених ризиків, які свідчать, що без відповідного втручання досягнення процесуальної мети буде неможливим або істотно ускладненим. Припущення, абстрактні посилення на тяжкість кримінального правопорушення або загальну можливість неналежної поведінки особи не можуть визнаватися достатніми.

По-четверте, обраний захід повинен бути пропорційним процесуальній меті, характеру встановленого ризику, інтенсивності обмеження прав, строку його застосування та можливим наслідкам для особи.

По-п'яте, уповноважений суб'єкт повинен перевірити, чи неможливо досягти тієї самої мети за допомогою менш обтяжливого способу.

Отже, універсальними умовами правомірності процесуального заходу, який обмежує права особи, є наявність законної підстави, легітимної мети, фактичної необхідності, пропорційності та доведеної недостатності менш обмежувальних засобів. Попередня протиправна поведінка особи може бути підставою для окремих заходів процесуального реагування, однак не є обов'язковою універсальною передумовою кожного превентивного чи правообмежувального заходу [1, ст. 9; 2, 177–178; 3].

У цьому контексті варто звернути увагу на вимоги міжнародно-правових актів. Так, Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН 17.12.1979, передбачає можливість застосування сили відповідними посадовими особами, що забезпечують підтримання правопорядку, координує з урахуванням загальних умов і визначає межі застосування сили. Так, відповідно до ст. 3 цього Кодексу сила може бути застосована лише в разі крайньої потреби та в межах, потрібних для виконання їхніх обов'язків. Мінімальні стандартні правила поведінки з ув'язненими регламентують застосування примусу стосовно як засуджених, так і осіб, які перебувають під слідством. Підкреслюючи потребу «з твердістю» підтримувати дисципліну і порядок, Правила вказують, що потрібно вводити лише ті обмеження, «які необхідні для забезпечення надійності нагляду і дотримання належних правил». Законом або відповідним розпорядженням компетентних адміністративних властей повинні бути встановлені: підстава обмежень, що застосовуються (поведінка, що становить дисциплінарну провину); заходи примусу й межі їхнього застосування (вид і тривалість покарання); суб'єкт права на застосування таких заходів (орган, що має право накладати покарання). Методи та способи застосування засобів заспокоєння повинні бути чітко визначені, а їхнє застосування можливе не довше, ніж це є потрібним [4, с. 663].

Важливою міжнародно-правовою гарантією забезпечення прав людини в кримінальному провадженні є своєчасне інформування затриманого або заарештованого про причини й підстави застосування до нього примусових заходів.

З цього приводу в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права кожному заарештованому повідомляються під час арешту причини його арешту та в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення. Такі самі положення присутні в п. 2 ст. 5 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у якій ідеться про «негайне» представлення таких відомостей. У цих нормах містяться дві вимоги: повідомити «під час арешту» або «негайно» причини арешту; повідомити «у терміновому порядку» або «негайно» будь-яке наявне до цього часу обвинувачення [4, с. 664].

Потрібно також зазначити, що найбільш розповсюдженими примусовими заходами в кримінальному провадженні є затримання особи та тримання під вартою. Така практика обґрунтовується тим, що саме ці заходи дають змогу здійснити швидке й ефективне розслідування кримінальних правопорушень і судовий розгляд. Так, у США дозволено в деяких випадках затримувати свідків.

Євроінтеграційний розвиток кримінального процесу України повинен бути спрямований не на механічне відтворення окремих моделей іноземних держав, а на запровадження стандартів реальної, поінформованої та безпечної участі особи в кримінальному провадженні. До пріоритетних напрямів належать розширення доступних форм дистанційної участі, належне нормативне врегулювання електронної комунікації, забезпечення права на переклад і правову допомогу, створення додаткових гарантій для дітей та інших вразливих осіб, а також посилення вимог до обґрунтованості й пропорційності процесуального примусу.

Для України особливого значення набуває поєднання європейських стандартів із потребами кримінального провадження в умовах воєнного стану. Спеціальні процедури мають забезпечувати безперервність розслідування й судового розгляду, однак не повинні перетворюватися на постійне зниження рівня процесуальних гарантій. Тому кожне відхилення від загального порядку повинно бути обумовлене конкретною воєнною перешкодою, обмежене відповідним строком, належно зафіксоване та доступне для судового контролю.

Вплив євроінтеграційних процесів на застосування заходів процесуального примусу найбільш виразно простежується на прикладі тих заходів, які передбачають найбільш інтенсивне втручання в конституційні права й свободи людини. Передусім ідеться про затримання особи, тримання під вартою, домашній арешт, заставу, арешт майна та інші заходи забезпечення кримінального провадження [5]. Європейський вектор розвитку кримінального процесу вимагає, щоб їхнє застосування ґрунтувалося не лише на формальному дотриманні передбаченої КПК України процедури, а й на доведенні необхідності та пропорційності конкретного обмеження прав особи.

Показовим у цьому аспекті є застосування тримання під вартою. Відповідно до ч. 1 ст. 183 КПК України тримання під вартою визначене як винятковий запобіжний захід. Отже, прокурор повинен довести, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не здатний запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України. Така нормативна конструкція відповідає європейському підходу, згідно з яким позбавлення свободи не повинно застосовуватися автоматично лише з огляду на тяжкість інкримінованого кримінального правопорушення. У практичній площині це означає, що посилення сторони обвинувачення, наприклад, лише на можливість переховування підозрюваного через тяжкість передбаченого покарання не повинно бути самодостатньою підставою для тримання під вартою [5]. Важливим є встановлення конкретних обставин, які підтверджують існування такого ризику, а суд має перевірити можливість його нейтралізації через застосування домашнього арешту, застави чи особистого зобов'язання.

Іншим прикладом є визначення розміру застави. Європейський стандарт пропорційності вимагає, щоб застава не перетворювалася на приховану форму безальтернативного тримання під вартою. Якщо її розмір установлений на рівні, який особа з огляду на свій майновий стан об'єктивно не здатна внести, формальна наявність альтернативи триманню під вартою фактично втрачає своє значення. Саме тому під час визначення застави має оцінюватися не тільки тяжкість кримінального правопорушення, але й майновий і сімейний стан підозрюваного, його соціальні зв'язки, характер установлених ризиків та інші індивідуальні обставини. Такий підхід відображає загальну європейську тенденцію до індивідуалізації процесуального примусу.

Не менш показовим є арешт майна, передбачений ст. 170 КПК України. У цьому разі процесуальний примус безпосередньо обмежує право власності особи. Тому встановлення лише формального зв'язку майна із кримінальним провадженням не повинно автоматично виправдовувати його арешт. Слідчий суддя має оцінювати правову підставу та мету такого заходу, зв'язок конкретного майна з обставинами кримінального правопорушення, наслідки обмеження права власності та співмірність такого обмеження завданням кримінального провадження [5]. Наприклад, арешт усього майна підприємства за потреби забезпечити збереження лише окремих речових доказів може створювати надмірне втручання в право власності та фактично

блокувати господарську діяльність юридичної особи. За європейського підходу в такій ситуації має бути встановлено, чи можна досягти процесуальної мети через застосування менш обтяжливого обмеження.

Окремим напрямом є трансформація підходу до судового контролю за продовженням строків застосування процесуального примусу. Якщо під час первинного обрання тримання під вартою певні ризики були належно установлені, це не означає, що вони автоматично зберігаються впродовж усього кримінального провадження. Кожне наступне продовження строку тримання під вартою має передбачати повторне оцінювання актуальності відповідних ризиків. Наприклад, ризик незаконного впливу на свідків може істотно зменшитися після їхнього допиту, а ризик знищення доказів – після проведення обшуків, вилучення документів і завершення відповідних слідчих (розшукових) дій. За таких обставин продовження найбільш суворого запобіжного заходу з посиленням на ті самі первинні ризики потребує особливо переконливого обґрунтування.

Практичне значення має також затримання особи без ухвали слідчого судді. З позицій європейських стандартів особливо важливими є чіткість правової підстави затримання, негайне повідомлення особи зрозумілою для неї мовою причин обмеження свободи та її процесуальних прав, забезпечення доступу до захисника, фіксація моменту фактичного затримання й можливість оперативного судового контролю за законністю позбавлення свободи. Відповідно, євроінтеграційний вплив у цій частині проявляється в зміщенні акценту з формального оформлення затримання на забезпечення реальної можливості особи ефективно захищатися від необґрунтованого процесуального примусу.

Отже, на конкретних прикладах можна простежити, що євроінтеграційна трансформація інституту процесуального примусу полягає не стільки в розширенні чи скороченні переліку відповідних заходів, скільки в зміні стандарту обґрунтування їхнього застосування. Для тримання під вартою таким стандартом стає доведення неможливості нейтралізації ризиків менш суворим заходом; для застави – її реальна, а не формальна альтернативність позбавленню свободи; для арешту майна – співмірність обсягу майнових обмежень конкретній процесуальній меті; для продовження запобіжного заходу – повторне оцінювання актуальності ризиків; для затримання – забезпечення невідкладних процесуальних гарантій та ефективного судового контролю. Саме така зміна підходу від формальної законності до обґрунтованої необхідності й пропорційності державного втручання має розглядатися як один із ключових напрямів впливу європейської інтеграції на кримінальне провадження України.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що вплив євроінтеграційних процесів на застосування заходів процесуального примусу в кримінальному провадженні України полягає насамперед у посиленні вимог до обґрунтованості та пропорційності втручання в права людини. Самої наявності формально визначених КПК України підстав для застосування відповідного заходу недостатньо: у кожному випадку має бути доведено його потребу для досягнення конкретної процесуальної мети та неможливість досягти її менш обтяжливими засобами.

Встановлено, що найбільшої уваги потребує практика застосування тримання під вартою, застави та арешту майна. Під час обрання тримання під вартою важливим є доведення конкретних, а не абстрактних процесуальних ризиків; розмір застави має визначатися з урахуванням майнового стану особи та не перетворювати цей запобіжний захід на фактично недоступну альтернативу позбавленню свободи; арешт майна повинен застосовуватися лише за обсягом, потрібним для досягнення визначеної законом процесуальної мети.

Обґрунтовано потребу в посиленні судового контролю за тривалістю процесуального примусу. Зокрема, у разі продовження строку тримання під вартою суд має повторно встановлювати актуальність кожного заявленого ризику, оскільки їхнє існування на початковому етапі провадження не свідчить про автоматичне збереження таких ризиків надалі.

У зв'язку з цим доцільним є подальше вдосконалення КПК України за рахунок конкретизації критеріїв пропорційності заходів процесуального примусу та закріплення вимоги щодо обов'язкового мотивування неможливості застосування менш обтяжливого заходу. Це дасть змогу забезпечити практичне наближення національного кримінального процесу до європейських стандартів захисту прав людини, а не лише формальну відповідність їм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (зі змінами та доповненнями). URL : <https://zak.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
2. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : міжнародний документ Ради Європи від 20 квітня 1959 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036
3. Логін Р. І. Теоретичні основи застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час досудового розслідування корупційних кримінальних правопорушень. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 180–188.
4. Назаров В. В. Примус у кримінальному провадженні: національні та міжнародні аспекти. *Форум права*. 2010. № 4. С. 660–666. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10nvvtma.pdf>
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. Т. 1. 768 с. ; Т. 2. 664 с.

Дата надходження статті: 25.06.2026

Дата прийняття статті: 03.08.2026

Дата публікації статті: 14.09.2026